

כפיה בפדיון הבן

באחת מהנסיעות העסקיות שלי ברחבי ארה"ב, הגעתי לעיר שיש בה מעט יהודים. בזמן שהותי בעיר, סיפר לי יהודי מקומי, כי לפני שלושים יום נולד לאחת המשפחות היהודיות בן בכור, והיום היו צריכים לפדותו כדת וכדין. דא עקא, באותה עיר יש כהן אחד בלבד שאינו שומר תורה ומצוות, אשר הודיע כי מחמת טרדותיו ועיסוקיו, אין לו פנאי לפדות את אותו הילד.

כשחזרתי לביתי, ביקשתי ללמוד בשיעור הכהנים המתקיים בביתי, האם ניתן **לכפות** את הכהן או את **האב** לקיים את מצות פדיון הבן, מדין כפיה על המצוות המבואר במסכת חולין (קלב, ב) "אבל במצוות עשה, כגון אומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, עשה ציצית ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו" [ראה באנציקלופדיה תלמודית [ערך כפיה], מחלוקת ראשונים ואחרונים האם דין הכפיה מהתורה או מדרבנן, ומה מקורו].

בירור הנושא, מצריך עיון בתפקידו של הכהן במצות פדיון הבן, ובגדרי המצוה, כפי שיבואר. לעת עתה, לצערינו, שאלה זו אינה מעשית, היות ואין בידינו אמצעים לכפות על קיום המצוות, והלימוד הוא בבחינת 'דרוש וקבל שכר', עד ביאת גאול צדק ושיבת הסנהדרין למקומם בלשכת הגזית, במהרה בימינו.

כפיית האב בפדיון הבן

א. בשו"ת הרשב"א (ח"ב סימן שכא) נשאל, מה דינו של בכור שלא נפדה בקטנותו והגדיל - על מי מוטלת חובת הפדייה, על האב או על הבן הבכור בעצמו, וכתב בתוך תשובתו: "ומיהו מסתברא שהאב קודם, שמצות הבן על האב. ואם לא רצה האב לפדות אחר שהגדיל הבן, ויש לו נכסים, אין **כופין** את האב אלא הבן. ודווקא בזמן שאנו יכולים לכופ הבן, כגון שהוכר שהוא בכור, ויש לו נכסים. הא אין לו, או שלא הוכר, כגון זו שילדה שני זכרים, ואין אנו יכולים לכופ את הבן, **כופין את האב, שכבר נשתעבדו נכסיו**, שהמצוה מוטלת עליו, וזו היא ששנינו (בכורות פ"ח מ"ו) הוא לפדות ובנו לפדות, הוא קודם את בנו. רבי יהודה אומר, בנו קודמו, שמצוותיו על אביו, ומצות בנו עליו". מפורש בדבריו כי יש כפיה במצות פדיון הבן, והשאלה היא רק את מי כופים [כשהבן הגדיל] - את האב או את הבן [לקמן/לעיל **סימן ???**].

הרחבנו את היריעה בנדון זה.

בשו"ת חכם צבי (סימן קה) דן בשאלה האם יש כפיה בפדיון הבן, וכתב בפשטות: "לא ידענא מאי מספקא לך, ומאי שנא מצוה זו מכל מצוות האמורות בתורה, שמכין אותו עד שתצא נפשו, ולא עוד אלא דנחתינן לנכסיה".

החכם צבי הזכיר בדבריו את מה שכתב בשו"ת חוט השני (סימן צ"ב) "ומה שתמהת למה באמת לא נכון לאבוהי למפרקיה כמו בכל מצות עשה שבתורה, היינו טעמא כיון דגמרינן מדכתיב 'תפדה' 'תפדה' דהיכא דלא פרקיה האב חייב לפדות את עצמו, הוי כאילו נתנה לו התורה ברירה שיכול לסלק מצות פדיון הבן מעליו ולהניחו לבן עצמו. והוא דומה ללאו הניתק לעשה שאין לוקין עליו". לדעת החוט שני, היות ותיתכן האפשרות שהבן יתחייב לפדות את עצמו לכשיגדל, נמצא כי יש 'תיקון' לחיוב המצוה של האב על ידי הבן, והרי זה דומה ל'לאו הניתק לעשה' - לאו [כגון גזל] שכאשר עוברים עליו, מתחייבים במצוות עשה [והשיב את הגזילה] שמאפשרת לתקן את העבירה, שאין בו דין כפיה. אולם החכם צבי דחה את דברי החוט שני, ומסקנתו הברורה שאין הבדל בין מצות פדיון הבן לכל מצוות עשה, שכופים על קיומן.

קיום המצוה עבור האב מדין 'זכין לאדם שלא בפניו'

ב. אך נראה, ראשית כל, שאין צורך לכפות את האב לפדות את בנו, כי יש אפשרות פשוטה שאדם אחר יזכה עבור הבן חמש סלעים לכהן, ויפדה את הבן מדין 'זכין לאדם שלא בפניו', כדבריו של ידידי רבי משה שטרנבוך, בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן תקע) בדון "האב מומר ואינו רוצה לפדות, וקרוב או אחר רוצה לזכותו בלי דעתו ורשותו ולברך על פדיון הבן", וכתב: "האחרונים נחלקו במת האב, אם לפדות עכשיו מדין זכות, או נימא שאין זה זכות גמור, אולי רוצה לפדות עצמו לכשיגדיל, עיין היטב בט"ז וש"ך ונקודות הכסף, ואין לנו הכרעה ברורה. ובגר"א פשיטא ליה דמועיל גם בלי רשות האב דאינו אלא פורע חוב עבורו, אבל עיי"ש בפתחי תשובה בשם החמדת שלמה. אבל כאן האב לפנינו ומבטל מצות עשה במזיד, לכאורה ראוי לזכותו כעין שוקל את שקלו ויועיל שאין פדיון הבן מצוה בגופו וזה מועיל לכולי עלמא, וכמו שכתבו הפוסקים שם דאם האב אינו בעיר או שאינו רוצה לפדות אז הבית דין יכולים לפדות". ומסקנתו: "ונראה שראוי לתת לאחר לזכות לאב חמש סלעים שיהיה שלו בכדי לפדות בנו דווקא, וכשיזכה יכול כל אחד לפדות הבן בברכה עבור האב ומברך 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון בכור', ולענין ברכת שהחיינו נראה שמעיקר הדין יכול לברך, ומיהו ראוי ליקח פרי חדש".

שנית, יתכן שאי אפשר לכפות את האב לקיים את מצות פדיון הבן, היות ובמצוות שיש אפשרות לקיימן על ידי אחרים, ממילא בטל מעיקרו דין הכפיה במצוה, כמובא באנציקלופדיה תלמודית (ערך כפיה) בשם האחרונים (בינת אדם, שער איסור והיתר סי' ז; הלכות גדולות (לאדר"ת) סימן ב) "אם מכל מקום המצוה מתקיימת, היינו שהמילה או הכיסוי או היבום מתקיימים על ידי אחרים, אף על פי שענף מצוה הוא שימול האב ושיכסה השוחט ושייבם הגדול, אין כופים על כך". במצוות שמוטלות על המחוייב בהן לקיימן, כגון ברית מילה [על האב], יבום [על האח הגדול], כיסוי הדם [על השוחט], ומישהו אחר קיים אותן - אין אפשרות לכופ את מי שהתחייב במצוות אלו, לקיימן בעל כורחו. לפי זה, גם בפדיון הבן, למרות שהאב מחוייב לפדות את בנו, עדיין יש אפשרות לאחרים לקיים את המצוה ולפדות את הבן מדין 'זכין', ולכן לא נוכל לכופ את האב לקיים המצוה.

. . .

האם כהן מקיים מצוה בקבלת מתנות הכהונה

ג. יסודו של הדיון האם ניתן לכפות כהן לפדות בכור מדין כפיה על המצוות, בשאלה האם הכהן מקיים מצוה בפדיון הבן.

במסכת חולין (קלג, א) אמר אביי: "מריש הוה חטיפנא מתנתא, אמינא, חבובי קא מחביבנא מצוה. כיון דשמענא להא 'ונתן' - ולא שיטול מעצמו, מיחטף לא חטיפנא. מימר אמרי 'הבו לי', וכיון דשמענא להא דתניא, 'ויטו אחרי הבצע', רבי מאיר אומר בני שמואל חלקם שאלו בפיהם, מימר נמי לא אמינא. ואי יהבו לי שקילנא, כיון דשמענא להא דתניא, 'הצנועים מושכין את ידיהם והגרגרנים חולקים', משקל נמי לא שקילנא, לבר ממעלי יומא דכיפורי - לאחזוקי נפשאי בכהני". אביי היה סבור בתחילה, שיש מצוה לכהן לקבל מתנות כהונה, ולכן כדי 'לחבב המצוה', השתדל לקבל כמה שיותר מתנות, ואפילו חטף אותן מיד הנותן, כדי לזכות בהן בעצמו. לאחר ששמע שצריך שתהיה נתינה של הישראל, הפסיק לחטוף אלא ביקש שיתנו לו את המתנות. לאחר מכן, הפסיק לבקש בגלל מה שנאמר על בני עלי "ויטו אחרי הבצע" לפי שהיו תובעים שיתנו להם מתנות כהונה. לבסוף אביי הבין שאין מצוה לקבל מתנות כהונה, שהרי 'הצנועים היו מושכים ידיהם' - משמע שאין בזה מצוה, ולכן הפסיק לקחת מתנות כהונה מלבד בערב יום כיפור, כדי שלא ישכחו שהוא מוחזק ככהן.

הדרישה (יורה דעה סימן סא) ביאר את דברי הגמרא: "בוודאי אביי דמשך ידו ולא רצה לקחתו לא איירי דווקא בהרבה כהנים עמו, כי בלאו הכי היה רוצה לעשות לפניו משורת הדין ולוותר מתנותיו שיתנם לכהנים אחרים הצריכים יותר ממנו. אי נמי משום (משלי טו, כז) שוֹנֵא מִתְּנֵת יָחִיָּהּ, או משום שלא רצה ליהנות מהבריות אף שזה רחמנא זיכהו. אלא שמתחילה סיפר שלקחו וחטפו דהוה סבר מצוה קעבד בזה. וכשעמד על הדבר שאין מצוה בחטיפה, ואדרבה עבירה בידו, סבר דיש מצוה באמירה ולבסוף בלקיחה. ואחר ששמע שהצנועין משכו את ידיהם, למד מזאת הברייתא דאין שום צד מצוה בלקיחת

המתנות הללו ולא בשום מתנות כהונה. אלא שהתורה זיכתה לו, שבאם ירצה או יצטרך לקחתן, שמחוייבים הישראלים לפרנסם בזה. דאם לא כן, קשה למה משכו הצנועין את ידיהם וביזו המצוה, אדרבה, ואדרבה כיון שלא היו נשבעין ממנו מכל שכן דהוה להו לקבלן אחר שרצה ליתן להן כדי להראות שאינם מקבלים כדי ליהנות ולשבוע מהן, כי אם לקיים מצות בוראם. **אלא בוודאי אין בקבלת מתנות כהונה שום צד מצוה,** וכיון שכן לא רצה אביי לקבלן, ורצה שיהנו ממנה שאר כהנים הנצרכים לכך".

בדברי הדרישה מפורש איפוא, שהכהנים לא מקיימים מצוה בקבלת מתנות הכהונה. ואם כן לפי הרמב"ם (הלכות בכורים פ"א ה"ז) שכלל את פדיון הבן בכ"ד מתנות הכהונה, יוצא לכאורה שגם בפדיון הבן, הכהן לא מקיים מצוה בקבלת החמש סלעים. אמנם רבותינו הראשונים נחלקו בדיון זה.

הכהן לא מקיים מצוה בפדיון הבן

ד. בסוגיא האחרונה של מסכת פסחים (קכא, ב) מסופר על רבי שמלאי שנקלע לפדיון הבן "בעו מיניה, פשיטא, על פדיון הבן, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוְּנוּ עַל פְּדִיּוֹן הַבֵּן - אבי הבן מברך. בְּרוּךְ שֶׁהִחֲיֵינוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לְזֶמֶן הַזֶּה - כהן מברך או אבי הבן מברך. כהן מברך - דקא מטי הנאה לידיה, או אבי הבן מברך - דקא עביד מצוה". רבי שמלאי לא ידע להכריע את הספק, וכאשר בירר את הדין בבית המדרש, אמרו לו: "אבי הבן מברך שתיים, והלכתא אבי הבן מברך שתיים". על מצות פדיון הבן מברכים שתי ברכות. את **ברכת המצוה**, פשיטא לגמרא, שאבי הבן מברך. והספק היה מי מברך את ברכת ההודאה **שהחיינו** - האב, כי הוא זה מקיים את המצוה [וכפי שמוכח מכך שמברך על המצוה], או הכהן - שנהנה מקבלת חמש הסלעים, דמי הפדיון, ומסקנת הסוגיא, שאבי הבן מברך.

מפשטות הסוגיא נראה, כי האב מקיים את המצוה ולא הכהן, ולכן רק הוא מברך "**וְצִוְּנוּ עַל פְּדִיּוֹן הַבֵּן**". וכן מפורש בדברי הרא"ש (הלכות פדיון בכור, מסכת בכורות סימן א; הובא בדברי בנו, בטור יורה דעה סימן שה סע' י) בביאור המנהג שהכהן היה מברך בפדיון הבן ברכה "כשם שזכה בכור זה לפדיון, כך יזכהו לתורה לחופה ולמעשים טובים, ברוך אתה ה' מקדש בכור ישראל לפדיונו". וכתב הרא"ש: "ולא נהגו באשכנז ובצרפת שיברך הכהן ברכה זו, שלא מצינו שמברכים שום ברכה שלא הוזכרה במשנה או בתוספתא או בגמרא. כי אחרי סידור רב אשי ורבינא, לא נתחדשה שום ברכה. ועוד, למה יברך הכהן **ואינו עושה שום מצוה** אלא מקבל מתנות כהונה".

מהר"י אסאד נשאל בשו"ת יהודה יעלה (סימן שנו) האם כהן אונן רשאי לפדות בכור, וכתב לאור הקביעה שהכהן לא מקיים מצוה בפדיון "מכל שכן דכהן שהוא אונן מקבל הפדיון לכתחילה, דפטור מן המצוות רק מדרבנן **והפדיון אינו מצוה על הכהן כלל**. וגם אין צריך לכוונתו להקנות ולא לקנות, קל וחומר הוא דמותר". כאשר הכהן אונן ופטור מקיום המצוות אין זה משנה כלל לקיום הפדיון, שהרי הכהן לא מקיים כל מצוה בפדיון, ולכן מותר לו לפדות את הבכור.

הכהן מסייע לאבי הבן לקיים מצוה

ה. בשו"ת הריב"ש (סימן קלא) נשאל "למה תיקנו ברכה לכהן בפדיון, יותר מבשאר מתנות כהונה כשזוכה בהן", והשיב: "דבשאר מתנות כהונה אינו עושה הכהן כלום, רק שזוכה במתנות משלחן גבוה. אבל בפדיון, אף על פי שאין עושה מצוה, כמו שנראה מההיא דרבי שמלאי, **מכל מקום זכה בבן**, ונותנו לאב בפדיונו". ברם בהמשך דבריו הוסיף הריב"ש לבאר את נוסח הברכה "**על פדיון הבן**" לפי "שאינה דומה לאותן המצוות שהם בלמ"ד כגון ציצית ותפילין וסוכה, **לפי שזו נעשית בסיוע הכהן שמקבל הפדיון** ולפי זה אף פודה עצמו מברך בעל". מדבריו למדנו הגדרה חדשה בחלקו של הכהן במצות פדיון הבן: הוא לא **עושה מצוה בעצמו**, כמו במצוות אחרות - ציצית, תפילין וסוכה, שעושה בעצמו ללא סיוע אחרים, אלא **מסייע לאב לקיים את המצוה**.

הצל"ח בחידושו על הסוגיא בפסחים, ביאר את ספק הגמרא מי מברך שהחיינו "על פי מה שהשיב הריב"ש לשואל שלכך הנוסח בכאן דמברך ב'על', לפי שמצוה זו לא נעשית ע"י אבי הבן לחודיה כמו ציצית ותפילין וסוכה שמצוה נעשית ע"י עצמו לבד, אבל מצוה זו נעשית בסיוע הכהן שמקבל הפדיון. ואם כן אפשר דמשום כי ממטי הנאה לחוד [לכהן] לא היה מספקא ליה כלל שיברך שהחיינו, דאם כן כל המקבל מתנה מחברו יברך שהחיינו. ובאמת לא שייך שהחיינו בזה, כי אם בהגיע לידו כלים חדשים שהוא חשוב, אבל לא בשביל זוזי. אבל עיקר הספק הוא כיון שגם הכהן מסייע במצוה לכך עליו לברך שהחיינו. ואפשר שזה כוונת הגמרא דקא מטי הנאה לידיה, כלומר שאין המצוה נגמרת עד שמטי הנאה לידיה".

והנה בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן שלח) נשאל על מסקנת הגמרא בפסחים שבפדיון הבן, אבי הבן מברך את שתי הברכות "אמאי לא מברך נמי כהן שהחיינו, יברך אבי הבן דקא עביד מצוה. ויברך נמי כהן דמטי הנאה לידיה". והשיב בתירוץ השני: "דבענין אחד התלוי בשניים, כגון זה, שהאב פודה והכהן מקבל פדיונו, אין מברך אלא האחד. והרי זה כגון קונה כלים חדשים, שלוקח מברך ולא המוכר". משמע מדבריו, כי לכהן שמקבל את דמי הפדיון יש חלק במצוה.

ו. דברי החתם סופר בנדון דידן, לכאורה סותרים זה את זה.

מחד גיסא, בשו"ת חתם סופר (יורה דעה סימן רצב) נשאל, האם אפשר לעשות פדיון באמצעות שליח של הכהן: "מי שהגיע יום פדיון בנו, ואין כאן כהן גדול כי אם קטן, או אחד שעשאו הכהן גדול שליח לקבל עבורו חמשה סלעים, אם יכול לפדותו על ידי שליח כהן או על ידי כהן קטן". והשיב: "כבר ראו עיניו במה שכתב הפרי חדש דיוצא ידי מתנת כהונה לזכות כהן על ידי שלוחו בידיעת הכהן ורצונו. אלא שכתב על פי ספרי, דבלא ידיעת הכהן לא יזכה על ידי שליח, ולא ביאר טעם הדבר. וטעמו פשוט, כי גם הכהן המקבל מתנת כהונה עושה מצוה בקבלתו". בתשובה זו מבוארת דעתו של החתם סופר, שהכהן עושה מצוה בקבלת דמי הפדיון, ולכן השליח חייב ליידע את הכהן שהוא זוכה עבורו בחמשת הסלעים. מאידך גיסא, בשו"ת חתם סופר (יורה דעה סימן רצט) דן בחיוב הברכות על פדיון הבן מספק: "ואם ירצה לחוש לדברי חכם צבי משום ספק ברכה, יאמר בלי שם ומלכות. ואמנם ברכת 'שהחיינו' יברך הכהן, ויוציא את אבי הבן. דהרי שלהי פסחים הוה סבירא ליה מעיקרא, דהכהן יברך הואיל ומטי הנאה לידיה. ונהי דמסקינן אבי הבן מברך, היינו משום דמברך על המצוה, עדיף מכהן שאינו אלא ברכת הנהנין, ואם כן יברך אבי הבן ויוציא את הכהן בברכתו. אבל היכא שלא יכול אבי הבן לברך משום ספיקא, ואם כן על כל פנים יברך הכהן על ההנאה, ויוציא את אבי הבן בברכתו". בתשובה זו מפורש שהכהן אינו מקיים מצוה כלל בפדיון, וברכתו היא ברכת הנהנין בלבד ולא ברכת המצוות.

בהערות שנדפסו על גליון שו"ת חתם סופר, הובא תירוץ של רבי משה גינז, אב"ד קערעסטור, שהחתם סופר לא התכוון לומר שהכהן מקיים בעצמו מצוה בקבלת דמי הפדיון, אלא שבקבלת דמי הפדיון הוא מסייע לאבי הבן לקיים את המצוה שלו. ולכן אמנם אין זו ברכת המצוות, כי אין זו עשיית "מצוה גמורה". אולם היות והוא מקיים "מצות מסייע לישראל לקיים חובתו", השליח שלו לקיום מצוה זו חייב ליידע אותו, כאשר הוא זוכה עבורו בחמשת הסלעים.

גם הגר"ש קלוגר הוכיח בשו"ת טוב טעם ודעת (סימן קלה) שהכהן עושה מצוה בקבלת הפדיון, שאם לא כן, היה יכול למחול על קבלת חמש הסלעים: "נראה לי דכמו דהנותן, מצוה קעביד בנתינתו לכהן, כן הכהן מצוה קעביד בקבלתו. דאם לא היה הכהן עושה גם כן מצוה, היה בידו למחול ולומר הריני כאלו התקבלתי, ומדלא מהני מחילתו מוכח דגם הכהן הוי עליו מצוה לקבלו. וכעין שאמרו חז"ל גבי תרומה, דעשו אכילת תרומה בגבולין כעבודה במקדש. אם כן כמו דבקבלת התרומה ובאכילתו הוי מצוה, כן הכי נמי הוי מצוה". כנראה גם לדעתו, המצוה שעושה הכהן היא הסיוע לאבי הבן לקיים המצוה, שהרי הכהן לא מברך על קיום המצוה.

סיוע לקיום המצוה נחשב כמצוה

ז. ידועים דברי הר"ן במסכת קידושין (טז, ב בדפי הר"ף שכתב "דאע"ג דאשה אינה מצוה בפריה ורביה מכל מקום יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצוותו". מפורש בדבריו, כי גם סיוע למצוה הוא מצוה - ומטעם זה נאמר בסוגיא בקידושין (מא, א) שיש לאשה מצוה בקידושין, ונאמר בה דין "מצוה בה יותר מבשלוחה". בספר שיח השדה (שער הכללים כלל ד אות לד) חידד את משמעות הדברים: "מדברי הר"ן אלו מוכח, דכיון שאי אפשר לו לעשות המצוה בלעדיה, חשיב אצלה מצוה עצמית לא הכשר מצוה בלבד".

אולם בחידושי אנשי שם (שם אות א) כתב על דברי הר"ן: "לא אשכחן עיקר לסיוע זה בשום מקום. ותימה כי קא טענה דבעיא מרה לידה וכו', אמאי לא קאמר משום דמסייע דעדיף טפי, תם בן יחייא". כוונתו להקשות על הר"ן מדברי הגמרא ביבמות (סה, ב) "ההיא דאתאי לקמיה דרב נחמן [ותבעה את בעלה שיגרשנה כי לא היו להם ילדים], אמר לה [רב נחמן] לא מיפקדת [את אינך מצווה בפריה ורביה, ולכן אם את רוצה להתגרש, אין לך זכות לקבל כתובה]. אמרה ליה, לא בעיא הך אתתא חוטרא לידה ומרה לקבורה". האשה אמרה לרב נחמן, שרצונה בילדים איננו משום מצות פרו ורבו, אלא כדי שיהיו לה לעזר ולסיוע שישמשו אותה בעת זקנותה ויקברוה לאחר פטירתה. וקשה איפוא על דברי הר"ן, מדוע לא טענה האשה לרב נחמן שגם לה יש מצוה, שהיא מסייעת לבעל לקיים מצוותו.

בתורה תמימה (פרשת בראשית אות סה) כתב כי הרמב"ם חלק על הר"ן, ולדעתו אשה פטורה מקיום מצות פרו ורבו פטור בצורה מוחלטת ואפילו מדרבנן: "שכן כתב הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פכ"א הכ"ו) ורשות לאשה שלא תינשא לעולם או תינשא לסריס, עכ"ל. ואם היה בזה על כל פנים חיוב מדרבנן לא היה סותם הדברים. ואמת שמצאתי בר"ן ריש פ"ב דקידושין סברא חיובית לנשים בזה שכתב, אף על פי שאין האשה מצווה בפרו ורבו מכל מקום יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעלה לקיים מצותו, עכ"ל. ואף גם מצאתי קצת סמוכים לסברא זו בתוספות (ראש השנה ו, ב) דאע"פ שאשה לעצמה פטורה משמחת יום טוב [משום דהוי מצות עשה שהזמן גרמא] מכל מקום חייבת בשביל בעלה, שאי אפשר לו לשמוח בלעדיה. וכן כתב מעין סברא כזו בספר חרדים, דמחוייבים ישראלים לשמוע ברכת כהנים כדי שיוכלו הכהנים לקיים מצותם. אך אפילו אם כן הוא, אין זה אלא **למצוה בעלמא**, וגם רק לזו שהיא תחת בעלה. וגם בכלל סברא מחודשת היא [כוונתו לדברי הר"ן], ולדעתי **לא שמיע ליה להרמב"ם**, אחרי כי אין לה מקור בגמרא".

התורה תמימה הזכיר בדבריו את חידושו של ספר החרדים, המובא בביאור הלכה (ריש סי' קכח ד"ה כתב) "מצות עשה לברך כהן את ישראל, שנאמר כה תברכו את בני ישראל. וישראל העומדים פנים כנגד פני הכהנים בשתיקה ומכוונים לבם לקבל ברכתם כדבר ה', הם נמי **בכלל המצוה**". משמע מהתורה תמימה, כי המצוה שמקיימים ישראל הם בגלל **הסיוע לכהנים** לקיים את מצות ברכת הכהנים. והנה המנחת חינוך (מצוה שעח אות ד) הביא את דברי החרדים, וכתב שהריטב"א (ראש השנה לא, א ד"ה ומה) כתב "**דליכא חיובא אישראל להתברך**, מצוה דכהן הוא". לפי התורה תמימה, יתכן וסברת הריטב"א היא, שסיוע לקיום מצוה אינו נחשב כמצוה עצמה.

העולה מדברי התורה תמימה, כי רבותינו הראשונים נחלקו האם המסייע לקיום מצוה נחשב כעושה מצוה:

במצות פרו ורבו - לדעת הר"ן אשה מסייעת לאיש לקיים את המצוה ונחשבת כעושה מצוה, והרמב"ם חולק.

במצות ברכת כהנים - לדעת החרדים, הישראל מסייע לכהן לקיים את המצוה ונחשב כעושה מצוה, והריטב"א חולק.

ומעתה יש לומר שהסוברים שכהן המסייע לקיום מצות פדיון הבן, נחשב כעושה מצוה, סברו כשיטת הר"ן והחרדים שסיוע למצוה נחשב כעושה מצוה.

גדר מצות פדיון הבן - הפרשת חמשת סלעים או נתינתם בפועל לכהן

ח. ונראה כי המחלוקת האם הכהן מקיים מצוה בפדיון הבן, תלויה בהגדרת המצוה - **הפרשת חמשת סלעים או נתינת בפועל לכהן**, אשר נחלקו בזה רבותינו הראשונים. בספר אוצר פדיון הבן (פרק יא, הערה א) סיכם את השיטות: "במשנה בבכורות (נא, א) 'המפריש פדיון בנו ואבד חייב באחריות', שנאמר (במדבר יח, טו) 'כל פטר רחם לכל בשר אשר יקריבו לה' באדם ובבהמה יהיה לך אך פדה תפדה את בכור האדם, ופירש רש"י כשיהיה לך הפדיון אז יהיה פדוי, והאי קרא לאהרון אמר לי רחמנא. הרי דצריך שיבוא לרשות הכהן, וקודם לכן אין הבכור פדוי. וכן הוא בבית יוסף (יו"ד סי' שה סע' י) שמדייק כן מלשון הטור שכתב, ובשעה שנותן הפדיון לכהן מברך וכו', שאם הפריש הה' סלעים לפדיון בנו אינו מברך עד שיתנונו לכהן, ומשום דכיון שהוא חייב באחריות עד שיבוא לידי כהן, לא נעשית המצוה עד שיגיע הפדיון ליד הכהן. וכן כתב הרא"ש בפרק קמא דבכורות, וכן הוא בפרישה (ס"ק יג), וכן הוא בשלחן ערוך (שם סע' ט) הפריש ה' סלעים לפדיון בנו ונאבדו חייב באחריות. ובמנחת חינוך (מצוה שצב) כתב דמצוה כאן **הנתינה ליד כהן** דווקא, וקודם שזכה הכהן לא נפטר כלל דלא יצא ידי נתינה.

אמנם יש דעות בפוסקים דסבירא להו, דמצות הפדיון אינה נעשית על ידי הנתינה אלא **עצם ההפרשה היא המצוה**, וכבר קיים בה מצות הפדיון. **ודין הנתינה הוא דבר נפרד ולא מחלק המצוה** ממש הוא, אלא כדין שאר מתנות כהונה. וכן איתא בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן יח) דמפרש דפדיון הבן לא דמיא לצדקה, דבצדקה המצוה הנתינה, ולכן אין לברך עליה, דשמא לא ירצה לקבל. מה שאין כן בפדיון הבן, אין הברכה על הנתינה כלל, אלא על ההפרשה והפדיון. וכן הוא בשו"ת הרדב"ז (ח"א סימן תסו) דאין המצוה נתינת המעות לכהן, אלא **עצם מעשה הפדיון**. וכן הוא במהרי"ט אלגאזי (בכורות דף יב) דמשעת ההפרשה הווה ממון כהן, ואדרבה מדחייב באחריות בהפריש ונאבדו, משמע דזה ממון כהן". מחלוקת הראשונים, האם גדר מצות פדיון הבן הוא בהפרשת חמשת סלעים או בנתינתם בפועל לכהן, מבוארת גם בדברי רבי ברוך בער לייבוביץ, בספרו ברכת שמואל (קידושין סימן ח אות ד) "נחלקו בזה הראשונים אם נאמר דגלי קרא דאינו נפדה אלא על ידי **נתינתו ליד כהן**, או **דגוף הפדייה היא על ידי הפרשתו**, אלא שחייב באחריותם. ונפקא מיניה, לענין ספק בכור, אם חייב לכל הפחות **להפריש חמשה סלעים** [שהרי לא חייב לתת אותם מחמת הספק]. דעת הרא"ש דחייב להפריש מספק, הרי להדיא שסובר **דהפדייה תלה על ידי ההפרשה** אלא שהתורה חייבתו באחריותם. והנה הריב"ש תירץ, דמצוה שהיא נעשית על ידי סיוע של אחר, מברך ב'על'. ומשום הכי גבי פדיון הבן שנעשית בסיוע של כהן, מברך על פדיון הבן. הרי שסובר הריב"ש **דהפדייה אינה חלה אלא על ידי נתינה**".

מעתה מבוארת המחלוקת האם הכהן מקיים מצוה בפדיון הבן, ונראה כי לדעת הסוברים שהמצוה **בהפרשה**, ברור שאין לכהן כל חלק בקיום המצוה, שהרי הפדיון חל כבר בעצם ההפרשה [ורק יש חיוב אחריות על החמשה סלעים] אפילו אם הכהן לא קיבלו בפועל [וכפי שנתבאר, שגם בספק בכור צריך להפריש הגם שאין חיוב נתינה].

אולם לדעת הסוברים שגדר המצוה הוא **בנתינת** כסף הפדיון לכהן, יש לומר שהכהן מסייע לקיום המצוה, והוא חלק מקיומה, כי בלעדיו המצוה לא מתקיימת.

. . .

נתינה בעל כורחו בפדיון הבן

ט. ממוצא הדברים נשוב לדון, האם ניתן לכפות את כהן לקיים את מצות פדיון הבן. ונראה כי לשיטת הסוברים שהכהן לא מקיים מצוה בפדיון הבן, ומקבל את חמשת הסלעים כשאר מתנות כהונה, ברור שאין יכולת לכפותו לקבל המתנה. ואילו אם נאמר שהכהן המסייע לקיום המצוה הוא חלק מקיומה, יתכן שנוכל גם לכפותו לקיים את חלקו במצוה מדין כפיה על קיום מצות עשה. אולם גם אם **מהדין הכללי של כפיה על קיום המצוות**, נוכל להכריח את הכהן לקבל את דמי הפדיון, יתכן שבפדיון הבן לא מועילה כפיה, היות וזו "**נתינה בעל כורחו**", ובשל כך אבי הבן שהכריח כהן לקבל ממנו את דמי הפדיון, אינו מקיים את המצוה, כפי שכתב הפרי חדש בשו"ת מים חיים (סימן ה) בנדון

"כפר אחד שלא נמצא שם אלא כהן אחד ואינו רוצה לקבל לא פדיון הבן ולא מתנות וכן שאר מתנות כהונה, מי אמרין כיון שהישראל נתנה לכהן, אף שהכהן לא רצה לקבלם, כבר קיים מצות נתינה ומפטר בהכי, או דילמא דלא קיים מצות נתינה אלא כשקבלם הכהן, וכיון שאין הכהן רוצה לקבלם הוי ליה כמאן דלית לכהן". הפרי חדש הכריע, **שנתינה בעל כורחו נחשבת כנתינה**: "עיקר הדין בגיטין בפרק מי שאחזו (עד, א) אי נתינה בעל כורחו הוי נתינה, או לא. וגם נחלקו הפוסקים לענין הלכה, ודעת רבינו האי גאון והרמב"ם לפסוק כלישנא בתרא, דנתינה בעל כורחו הוי נתינה, ורבים מהפוסקים ס"ל לפסוק לחומרא. ומעתה זכינו לדין שמאחר שהישראל נתנו בעל כורחו לכהן, אף שלא רצה לקבלו, נתינה בעל כורחו הוי נתינה, ושפיר קרינן ביה ונתן לכהן". הקצות החושן (סימן רמג ס"ק ד) הביא את דברי הפרי חדש, וכתב: **"ודבריו נכונים"**.

לשיטתם, כאשר אבי הבן נותן את דמי הפדיון לכהן בעל כורחו, הפדיון חל. ברם הנתיבות (שם ביאורים ס"ק ח) כתב על דברי הפרי חדש והקצות: "לפענ"ד לא נהירא לומר כן, דדווקא כשחייב **למלוה מיוחד**, פרעון בעל כורחו שמיה פרעון, משא"כ הכא בפדיון בכור דמי להא דאמרין בבא בתרא (קכד, א) בחלק בכורה של ירושה, שיכול הבכור לומר איני יורש ואיני פורע. מטעם דכתיב (דברים כא, יז) לַתָּת לֹו, מתנה קרייה רחמנא, אם ירצה לקבלה, ואם ימחה אין מזכין לאדם בעל כורחו. ומכל שכן במתנות כהונה דבפירוש קרייה רחמנא **מתנה**, כדכתיב (במדבר יח, יא) וְזֶה לְךָ תְּרוּמַת מִתְּנֶם, והרבה מקראות שקראם בלשון מתנה, **פשיטא דאין מזכין לו בעל כורחו**. והרבה כהנים יש בעולם, וכשאחד אינו רוצה, נשאר חיובו לשאר כל הכהנים". לדעת הנתיבות, **מתנות כהונה**, כשמן כן הן - **מתנות**, ומתנה היא **מרצון** ולא בכפייה. ומה שנאמר בגמרא שנתינה בעל כורחו נחשבת כנתינה, הוא רק כשיש מקבל **מיוחד**, ולא במתנות כהונה שהן **ממון שבט הכהונה**, והכהן שמקבלם צריך לקבלם **ברצון** ובנפש חפצה **ולא בכפייה**.

וכן פסק החזון איש (יורה דעה, הלכות פדיון פטר חמור סימן קפז) "נתינה בעל כורחו לא שמיה נתינה במתנות כהונה, דהא איתא בטור ושולחן ערוך (יו"ד סי' שו סע' ד) שכהן שאינו מקבלו מבזה מתנות כהונה, אבל **אינו קונה בעל כורחו**. ומשמע שנשאר ביד ישראל, וחייב לטפל בו עד שימצא כהן שיקבלו". לפי הנתיבות והחזון איש, אין אפשרות לכפות על הכהן לקבל את דמי הפדיון, ובנתינתם לכהן בעל כורחו, לא קיים אבי הבן את המצוה.

פדיון הבן - מתנה או מכירה

י. אולם יתכן שפדיון הבן שונה מכל מתנות הכהונה. בסוגיית הגמרא במסכת בבא בתרא (מח, א) אמר רבא: "הלכתא תליוהו וזבין, זביניה זביני, סברא הוא אגב אונסיה גמר ומקנה". ופירש הרשב"ם: "דמתוך יסורים גמר בלבו ומקני הואיל ואיכא תרתי, יסורים ומתן מעות, דלא מפסיד מידי". מכירה בכפייה, שרירה וקיימת, וכפי שנפסק בשו"ע (חושן משפט סי' רה סע' א) "מי שאנסוהו עד שמכר ולקח דמי המקח, אפילו תלוהו עד שמכרו, ממכרו ממכר בין במטלטלים בין בקרקע, שמפני אונסו גמר והקנה אף על פי שלא לקח הדמים בפני העדים". ומעתה יש לדון האם פדיון הבן נחשב **כמכירה** כי הרי הכהן כביכול 'מוכר' את הבן ש'שייך' לשבט הכהונה, לאביו, בתמורה לקבלת חמשה סלעים. ואם כן, כשם שמכר חל בעל כורחו של המוכר, כך הפדיון חל בעל כורחו של הכהן. ואמנם האחרונים נחלקו בדיון זה.

הפרי חדש בשו"ת מים חיים (סימן ד) דן האם ניתן לזכות לקטן מתנות כהונה, והכריע "כדעת רוב הפוסקים, דקטן אית ליה זכיה מן התורה בדעת אחרת מקנה, ומקרי נתינה, וקרינן ביה שפיר ונתן לכהן". ובליקוטי הערות על שו"ת מים חיים הביא מדברי מהרי"ט אלגאזי (בכורות פ"ח סימן ס) שכתב "דאם נאמר **דפדיון הוי כמכר**, לא מהני פדיון בקטן. **אלא ודאי דאינו כמכר**, וכיון דקטן אית ליה זכיה מדאורייתא כדעת אחרת מקנה, ממילא בנו פדיון". וכן מסקנת החקרי לב (יו"ד סימן קלב) **שפדיון אינו כמכר** "שהרי הבן לא שייך לו, וכן לא הוי כמתנה, שהרי חייב לתת לכהן". אמנם בשו"ת חתם סופר

(יורה דעה סימן רצב) כתב בסוף דבריו "כיוון דתיקנו הגאונים לומר 'מאי בעית טפי', ומשמע מכך שגם לכהן עצמו יש כח במעשה הפדיון, ואם כן לקטן אין כח לפעול היציאה מרשותו". לדעת המהרי"ט אלגאזי והחקרי לב, מהות המעשה בפדיון הבן שונה ממכר, כי בפדיון, הבן לא שייך לכהן והוא לא מוכר אותו לאביו בתמורה לחמשת הסלעים. ולכן למרות שכהן קטן אינו יכול למכור, הוא יכול לפדות, כי יש לו "דעת אחרת מקנה" הנצרכת לפדיון. אולם לדעת החתם סופר "גם לכהן עצמו יש כח במעשה הפדיון", נראה שהפדיון נחשב כמכירת הבן השייך לכהן, לאביו, וכשם שכהן קטן אינו יכול למכור כך הוא אינו יכול לפדות. נמצא כי רק לדעת המהרי"ט אלגאזי והחקרי לב, פדיון הבן הנחשב כמכירה, חל בכפייה.

דין "למשחה - לגדולה" במתנות כהונה

יא. בפרשת קורח (במדבר יח, ח) נאמר: "וַיֹּדְבֶר ה' אֶל אֶהֱרֹן וְאֶנִּי הִנֵּה נֹתַתִּי לְךָ אֶת מִשְׁמַחַת תְּרוּמָתִי לְכָל קֹדֶשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ נֹתַתִּים לְמִשְׁחָה וְלִבְנֶיךָ לְחֶק עוֹלָם". ופירש רש"י בשם הספרי "לְמִשְׁחָה - לגדולה". כלומר, מתנות הכהונה צריכים להינתן לכהן בדרך של "גדולה" וכבוד. והנה במסכת יומא (לט, א) מבואר כי לאחר פטירתו של שמעון הצדיק "נשתלחה מאירה [קללה] בלחם הפנים, וכל כהן מגיעו כפול, הצנועין מושכין את ידיהן והגרגרנין נוטלין ואוכלין". רבי יוסף ענגיל ציין בספרו גליוני הש"ס (יומא שם) למה שכתב בשו"ת מהר"י ברונא (סימן קסא) "לדקדק מכאן דאין כופין לכהן לקבל מתנות כהונה רק בדעתו הדבר תלוי. ועיין שם עוד סברא, דכיון דכתיב במתנות כהונה לְמִשְׁחָה לגדולה, אם כן אילו היה מוכרח לקבל אין זה דרך גדולה, רק דרך כפיה ועבדות". לפנינו סברא נוספת מדוע לא ניתן לכפות על כהן לקבל מתנות כהונה, משום שאין זה בדרך "למשחה - לגדולה".

אולם הגר"י ענגיל כתב בסוף דבריו: "לפי זה יהיה חילוק בין מתנות כהונה דבעיא בהו למשחה, לבין אותם דלא בעיא למשחה, עיין תוספות בכורות (כז, א ד"ה ואתי) - שחילקו בין זרוע לחיים וקיבה שבהם מפורש שיש לנהוג ב"גדולה" לבין תרומה שלא נאמר בה דין "למשחה וגדולה". ולפי זה יש לדון האם פדיון הבן דומה לזרוע לחיים וקיבה שנאמר בו דין "למשחה לגדולה", ולכן אי אפשר לכופ את הכהן לקבל את דמי הפדיון. או שפדיון הבן דומה לתרומה שלא נאמר בה דין "למשחה לגדולה", ולכן יש דין כפייה בפדיון הבן, וצ"ע.

מצות עשה שמתן שכרה בצידה

יב. במסכת חולין (קי, ב) נאמר: "כל מצות עשה שמתן שכרה בצידה אין בית דין של מטה מזהרים עליה", ופירש רש"י: "שמתן שכרה בצידה - למען יאריכון ימיר, דלכך פירש מתן שכרה לומר אם לא תקיימנה זהו עונשו שלא תיטול שכר זה". מבואר בדברי הגמרא כי "בית דין של מטה" לא מזהר לכפות לקיים מצות עשה "שמתן שכרה בצדה", כי כשנפתרש בתורה שכר המצוה, זהו ה"עונש" הגדול ביותר למי שלא מקיימה - שאינו זוכה לשכר זה.

פדיון הבן זו לכאורה מצוה שמתן שכרה בצידה - חמשה סלעי כסף שמקבל הכהן. ואם כן, אפילו אם נאמר שהכהן הוא חלק מקיום המצוה, אין לכופו כי זו מצוה על מצוות שמתן שכרה בצידה. אולם יתכן שכוונת הגמרא דווקא ל"מתן שכרה בצידה" בעולם הבא, ובשכר מסוג זה אין צורך בכפייה, כי עונשו באי קיום המצוה שמפסיד שכר בעולם הבא, גדול יותר מהכפיה. מה שאין כן סכר בעולם הזה של חמשה סלעים, יכול להיות שאין זה עונש גדול מכפיה, ואדרבה, רק בכפיה יקיימו את המצוה, וצ"ע.

• • •

האם הכהן מחוייב בפדיון הבן מדין 'ערבות'

יג. בפרשת נצבים (דברים כט, ט-יא) מסופר על הברית שנחתה עם בני ישראל "אֲתֶם וְנָצְבִים הַיּוֹם כָּלְכֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְאֲשִׁיכֶם שְׁבֻטֵיכֶם וְזִמְנֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל, טַפְכֶם נְשִׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר

בְּקֶרֶב מִחֲנִיָּה, לְעֶבְרָךְ בְּבְרִית ה' אֶלְקֶיךָ וּבְאֵלֹתָיו אֲשֶׁר ה' אֶלְקֶיךָ כָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם". ופירש באור החיים (שם) "ונראה כי כוונת משה בברית זה הוא להכניסם **בערבות** זה על זה, כדי שישתדל כל אחד בעד חברו לבל יעבור פי ה' ויהיו נתפסים זה בעד זה". בכלל **'ערבות'** זו, נתחדש דין **'ערבות במצוות'** - שאדם עָרַב בעד חברו שיקיים מצוות כמו שחייב לקיים בעצמו, ולכן יכול להוציא את חברו ידי חובה במצוות אפילו אם כבר קיים את המצוה בעצמו וכבר אינו חייב בה בפועל, כדברי הגמרא במסכת ראש השנה (כט, א) "תני אהבה בריה דרבי זירא, כל הברכות כולן, אף על פי שיצא, מוציא", ופירש רש"י: "שהרי כל ישראל ערבים זה בזה במצוות".

מעתה יש לדון האם יש מקום לכפות את הכהן להיות 'ערב' לאבי הבן לקיים את מצות הפדיון. ומקודם נברר האם בכלל יש לכהן חיוב מדין 'ערבות' שאבי הבן יקיים את המצוה.

יד. במסכת ברכות (כ, ב) מבואר כי אשה החייבת בברכת המזון **מדרבנן** [ופטורה מהתורה] אינה מוציאה איש החייב בברכת המזון **מהתורה**. והקשה הרא"ש (ברכות פ"ג סימן יג) מה שונה דין זה מהדין המבואר בסוגיא בברכות (שם) שהאוכל שיעור **"כזית"** שחיובו בברכת המזון **מדרבנן**, רשאי להוציא ידי חובה את חברו שאכל **"כדי שביעה"** שחיובו בברכה **מהתורה**. ותירץ הרא"ש: "דלא דמי לאיש שערב הוא בעבורם, ועליו הוא להצילם מן העוון ולפטור אותם מהמצוות, אבל אשה אינה בכלל הערבות, לכך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן". בשו"ת רבי עקיבא איגר (או"ח סימן ז; ובהגהותיו על השו"ע או"ח סי' רעא סע' ב) ביאר את כוונת הרא"ש, שרק **בברכת המזון** אין נשים בכלל ערבות. כי יסוד דין ערבות הוא, שמי **שמחוייב במצוה** הוא ערב שגם אחרים יקיימוה. אבל **במצוה שאינו מחוייב בה**, הוא אינו ערב על זולתו. וזו כוונת הרא"ש, שהיות ועיקר חיוב נשים בברכת המזון מדרבנן ומהתורה הן פטורות, ברור שאין יכולות להוציא אנשים המחוייבים במצוה מהתורה בברכת המזון, וכפי שסיכם רעק"א: "אלא על כרחך דאין כוונת הרא"ש לחלק בין נשים ואנשים לענין ערבות, אלא דמי שאינו בר חיוב במצוה זו אינו בכלל ערבות על אחרים".

בשו"ת מאזני צדק (סימן יח) הוסיף נופך בדברי רעק"א: "בעניותי ביארתי ענין הערבות במצות, דכיון שכל ישראל נצטוו על קיום המצות ובאו בברית יחד בבת אחת ונתחייבו כולם בחוב זה בבת אחת, הוו כשנים שלוו בבת אחת זה מנה וזה מנה, דכל אחד נעשה מחוייב על מנה שלו ונעשה ערב בעד המנה של חברו, ואם אחד לא ישלם חלקו נתחייב האחר. ובזה ניחא הלשון 'כל ישראל ערבים זה בזה' ולכאורה היה צריך לומר 'ערבים זה לזה'. ולהנ"ל יש לומר דהוא מלשון תערובת, כיון שנתערבו זה בזה וקבלו התורה ביחד נעשו ערבים זה לזה.

ולפי זה מובן מה שכתב בהגהות רעק"א (בהלכות קידוש, או"ח סי' רעא) דערבות לא שייך רק במצוה שמחוייב בה, דאם אינו מחוייב במצוה זו אינו ערב לאחרים במצוה זו. והוא דבר שאינו מובן לכאורה, למה לא באו כל ישראל בברית הערבות בעד אחרים רק במצות שהם עצמם נתחייבו. ולהנ"ל מבואר דכיון שלא נצטוו בבת אחת במצוה זו לא נתערבו זה לזה".

לשיטתו של רבי עקיבא איגר, שאין חיוב ערבות במצוה שלא חייב בה בעצמו, ברור שאם לכהן חלק בקיום מצות פדיון הבן, הוא גם לא מחוייב בדין 'ערבות' שאבי הבן יקיימה.

אולם בשו"ת להורות נתן (ח"ו אבן העזר סימן קה) מבואר כי יש לאשה חיוב במצות פרו ורבו מדין **'ערבות'** - כדי שבעלה יקיים את המצוה: "ולעניות דעתי נראה על פי מה שכתב הרא"ש ברכות (כ, ב) וזה לשונו, דכל ישראל ערבים זה בזה, שערב בעבורם, ועליו להציל מן העוון ולפטור אותן מן המצוות, אבל אשה אינה בכלל ערבות, ע"כ. הרי דמדין ערבות מחוייב כל אדם מישראל לראות שחברו יקיים את המצוות, אלא דנשים פטורות. וכתב במהרי"ט (קידושין עא, ב) דהטעם דנשים פטורות, הואיל דאין בידן למחות, והיינו שהן משעובדות לבעליהן. ומעתה נראה לומר דבמצות פריה ורביה, כיון שאי אפשר לבעלה לקיימה בלעדיה, שפיר היא בכלל ערבות, והיא מחוייבת להשתדל שבעלה תקיים פרו ורבו. דאין לפוטרה משום שהיא משעובדת לבעלה, דאדרבה, הרי שעבוד זה מביאה לידי חיוב שתשתדל שבעלה יקיים המצוה, והיא צריכה לשעבד עצמה למצות פרו ורבו, ומצוותה היא מדין ערבות". מבואר בדבריו,

שאשה אמנם לא מצווה בעצמה במצות פרו ורבו, אבל יש לה חיוב מדין 'ערבות' שבעלה יקיים את המצוה. ואם כן יתכן שלפי דעתו, גם במצות פדיון הבן, **אפילו אם הכהן לא מצווה בעצמו בפדיון הבן**, אבל **יש לו חיוב מדין 'ערבות'** שאבי הבן יקיים את המצוה. ומעתה יש לברר האם יש כפיה על חיוב מדין 'ערבות'.

האם יש כפיה על חיוב מדין 'ערבות'

טו. בשאלה זו דן בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן כב) "אם ישראל רוצה לאכול בסוכת חבירו ואין הבעלים רוצים להניחו, אם כופין כמו בשאר מצות עשה, דמכין אותו עד שתצא נפשו". וכתב שאמנם יש **חיוב לסייע אך לא כופים** על כך: "נראה דבדוודאי הדין אמת, דהבית דין כופין את האדם לקיים את המצוה, וגם מחוייב האדם אם אפשר לו לסייע את חברו שיעשה מצוה שהוא מחוייב בזה מצד ערבות. והרמב"ם בהלכות תשובה מונה זה בין כ"ד דברים המעכבים את התשובה, ואחד מהם המונע את חברו מלעשות מצוה. ואפשר דיליף זה מקרא (שמות יב, יז) וְשִׁמְרְתֶם אֶת הַמִּצְוֹת, או דיליף מקרא (דברים כז, כו) אָרֹר אֲשֶׁר לֹא יִקְיֶם אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת, כדפירש הרמב"ן בחומש פרשת כי תבוא מספרי, דהיינו במי שאפשר לו להקים את התורה. מכל מקום **במצוה שאינה מונחת אקרקפתא דגברא**, אלא **שמצוה לסייע לחברו משום ערבות**, דהוי גופיה למשמרת ולסייע לתורה, **לא מצינו שכופין**".

המהר"ם שיק, הוסיף עוד טעם מדוע אין כפיה על חיוב שיסודו בדין ערבות: "ובלא הכי הרי זה לסייע את חברו לדבר מצוה הוא בכלל **גמילות חסד**. ואם בחסד הגוף מצוה לסייע לו, מכל שכן שמצוה לסייע לו לעשות מצוה, שזוכה על ידה בעולם הזה ובעולם הבא. וגמילות חסדים הוא מהדברים שנמנו ריש פרק קמא דפאה מאלו שאדם אוכל פירותיהם **בעולם הזה**, מקרא (משלי כא, כא) רִדְף צִדְקָה וְחָסֵד יִמָּצֵא חַיִּים צִדְקָה וְכָבוֹד. ואם כן הוי מצוה שמתן שכרה בצידה, **ומצוה שמתן שכרה בצידה אין כופין עליה**".

אולם בשו"ת מחזה אברהם (סימן קלט) הביא את דברי המהר"ם שיק, וחלק עליו: "ולדידי אין זה ברור, דלא מיבעיא לשיטת התוספות בכתובות (פו, א ד"ה פריעת) דגם על מצוה דרבנן כופין עד שתצא נפשו, לא גרע הך מצוה לסייע לחברו שיעשה המצוה, ובפרט שלא למנעו מעשיית המצוה. ורוב ראשונים סבירא ליה כשיטות התוספות דגם על מצוה דרבנן כופין. וגם לשיטת רש"י דעל מצוה דרבנן אין כופין, נראה דלמנוע חברו מלקיים המצוה במקום שאין לו פסידא אסור מדאורייתא, וכמו שכתב המהר"ם שיק בעצמו, דמשום ערבות הוא. ועיין שם במהר"ם שיק דיש לומר גם כן דילפינן מקרא דוְשִׁמְרְתֶם אֶת הַמִּצְוֹת, או דילפינן מקרא דאָרֹר אֲשֶׁר לֹא יִקְיֶם אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. ואם כן למה לא נכוף על זה". לדעת המחזה אברהם, לשיטת הראשונים שכופין על קיום מצוות מדרבנן, ברור שמצות ערבות לא גרע ממצוה דרבנן, שכופין לקיימה. ואפילו לשיטת רש"י שאין כופין לקיים מצוה מדרבנן, ודאי שאסור למנוע מחברו מלקיים מצוה, ואפשר לכוף על כך.

נמצא כי לדעת המהר"ם שיק, אין יכולת לכפות כהן לקיים את מצות פדיון הבן מחמת ערבותו. אבל לדעת המחזה אברהם, לדרכם של הסוברים שיש לכהן חיוב ערבות שאבי הבן יקיים את הפדיון, ניתן לכפותו.

אסור לכהן להחזיר מתנות כהונה

טז. לסיום, חשוב לציין כי אילו אבי הבן יתן את דמי הפדיון לכהן, אסור לכהן להחזירם, כדי **לא לבזות את מתנות הכהונה**, כמו שכתב בשו"ת מהרי"ל (סימן קעד) "הכהן כששולחים לו בכור [בהמה], כבר אין רשאי להחזירו, **דנראה כמבזה מתנות כהונה**, כך כתב הרא"ש (הלכות פדיון בכור, מסכת בכורות סימן ב). ואפילו בספק בכור החמיר מהר"ם (ח"ב סימן קסט) על הכהן בזה שלא לזלזל. ואור זרוע דכתב (ח"ב בכורות סי' תצז) דלא כייפין ליה, אפשר דלא פליג עליהו אלא סבר דלא כייפין לקבלו, **מיהו איסורא עביד**. ואם תמצא לומר פליג, הני בתראי ניהו". כלומר הראשונים נחלקו האם כופים את הכהן

לקבל מתנה מישראל, אבל לכולי עלמא **אסור לכהן לסרב לקבלם** והוא חייב לקבלם מידי של הישראל כדי לא לבזות את המתנות כהונה. וכן נפסק בשלחן ערוך בהלכות בכור בהמה (יו"ד סי' שו סע' ד) "אם הכהן מסרב מלקבלו מפני שיש בו טורח גדול בזמן הזה להטפל בו עד שיפול בו מום, **אינו רשאי, מפני שנראה כמבזה מתנות כהונה**. ואפילו ספק בכור צריך הכהן לקבלו מיד ישראל הנותן לו". ולכאורה הוא הדין בבכור אדם. אכן, כפי שנתבאר לעיל [אות ט], נחלקו הפוסקים האם אבי הבן **קיים את המצוה** בנתינה בעל כורחו של הכהן.

סוף דבר

- **כפיית האב** - החכם צבי (סימן קה) הכריע שכופים את האב לקיים את מצות פדיון הבן, ככל מצות עשה כופין לקיימה. אולם מאחר ונתבאר ויש אפשרות לקיים מצוה על ידי אחרים [מדין 'זכין לאדם שלא בפניו'], בטל מעיקרו דין הכפיה במצוה, שלא נאמר על מצוות שיש אפשרות לקיימן על ידי אחרים, וצ"ע.
- **כפיית הכהן** - תלויה במחלוקת הראשונים האם הכהן מקיים מצוה בקבלת מתנות כהונה. הרא"ש כתב שהכהן "אינו עושה שום מצוה אלא מקבל מתנות כהונה", וכן הכריע מהר"י אסאד בתשובתו שכהן אונן רשאי לפדות בכור למרות שאונן פטור מקיום המצוות, כי הכהן לא מקיים כל מצוה בפדיון. אולם מדברי הריב"ש נראה שהכהן מסייע לאבי הבן לקיים מצוה, וכן נראה מדברי הרשב"א שלכהן המקבל את דמי הפדיון יש חלק במצוה. וכן מתבאר בשיטתו של החתם סופר, ובדברי הגר"ש קלוגר ש"הכהן מצוה קעביד בקבלתו". ולשיטתם יתכן שנוכל גם לכפותו לקיים את חלקו במצוה מדין כפיה על קיום מצות עשה.
- ברם נחלקו הפוסקים האם אפשר להכריח כהן לקבל מתנות כהונה. לדעת הפרי חדש והקצות, נתינה בעל כורחו נחשבת כנתינה, ולכן כאשר אבי הבן נותן את דמי הפדיון לכהן בעל כורחו, הפדיון חל, ואבי הבן קיים את המצוה. אולם הנתיבות והחזון איש פסקו, שאין אפשרות לכפות על הכהן לקבל את דמי הפדיון, ולשיטתם בנתינה בעל כורחו, לא קיים אבי הבן את המצוה. כמו כן יתכן שבפדיון הבן נאמר דין "למשחה - לגדולה", ונתינה בכפיה היא לא בדרך "גדולה".
- **כפיה מדין 'ערבות'** - לשיטתו של רבי עקיבא אייגר, שאין חיוב ערבות במצוה שלא חייב בה בעצמו, ברור שאם לכהן חלק בקיום מצות פדיון הבן, הוא גם לא מחוייב בדין 'ערבות' שאבי הבן יקיימה. אולם נתבאר בדעת שו"ת להורות נתן, שאפילו אם הכהן לא מצווה בעצמו בפדיון הבן, יתכן והוא מחוייב מדין 'ערבות' שאבי הבן יקיים את המצוה.
- ונחלקו הפוסקים, האם יש כפיה על חיוב מדין 'ערבות'. לדעת מהר"ם שיק, אין כפיה על חיוב שישודו בדין ערבות, ולכן אין יכולת לכפות כהן לקיים את מצות פדיון הבן מחמת ערבותו. אבל המחזה אברהם הכריע שמצות ערבות לא גרע ממצוה דרבנן, שכופין לקיימה. ולשיטתו יתכן שאם יש לכהן חיוב ערבות שאבי הבן יקיים את הפדיון, ניתן לכפותו לקיימו.